

Řeč - projev trojčlenného člověka

Jan Dostal

Steinerova „Všeobecná nauka o člověku“ nás vedla k tomu, abychom v člověku viděli trojčlennou bytost. Jednak po stránce tělesné: Zde jsme rozlišovali hlavu, trup, a končetiny; sledovali jsme, jak každá tato část je jinak spjata s duševní a duchovou složkou člověka. Ale zároveň jsme viděli, že v každém jednotlivém článku těla jsou vždycky obsaženy i ostatní dva, jenomže méně výrazně.

Z duševně-duchového pohledu jsme rozeznávali tři základní aktivity lidského já - myšlení, cítění a vůli. Uvědomovali jsme si, že každá z nich probíhá na jiném stupni uvědomělosti - myšlení při bdělém vědomí, cítění při tlumeném, snovém vědomí, vůle v nevědomí neboli ve vědomí spánkovém. Ale zase jsme viděli, že mezi těmito aktivitami jsou nejen přechody, ale že v každé z nich jsou pokaždé obsaženy i ty druhé dvě; jedna převládá, ale i druhé dvě jsou účastny. Také jsme viděli, jak v životě tyto tři základní aktivity stále spolupracují, navzájem se podněcují.

Něco podobného si můžeme uvědomit i v řeči. I řeč je výrazem trojčlenného člověka. Její základní tři funkce - sdělovací, expresivní a apelativní - mají bezprostřední vztah k myšlení, cítění a k vůli. Sdělení tlumočí určitou myšlenku. Funkce expresivní vyplývá z toho, že jsme bytostmi cítícími. V apelativní funkci se naše vůle snaží oslovit druhého člověka, zapůsobit na něho. A v řeči jsou tyto tři funkce také vždycky propojeny, jinými slovy: je tam vždycky přítomen člověk celý. Sdělení sice obsahuje v první řadě určitou myšlenku, ale to, že ji sdělujeme, že mluvíme, dokazuje, že chceme někoho touto myšlenkou oslovit. A kdykoli mluvíme, obráží se v našich slovech náš duševní stav, tj. naše mluva plní vždycky i funkci expresivní. Jako posluchači to také očekáváme. Právě když někdo mluví suše, neúčastně, necitově, vnímáme to jako nedostatek, cítíme, že řeč tady vyjadřuje duševní obsah okleštěný, jednostranný, že je výrazem neúplného lidství; právě to dokládá, že obsahuje i v tomto případě expresi, i když negativní.

Myšlenková složka řeči tedy v sobě chová i složku spjatou s lidskou vůlí i složku spjatou s cítěním. To je poznatek, jímž se otvírá brána k hlubšímu chápání mluvnice, gramatiky. Řeč, jak víme, používá 9 různých druhů slov. A tyto různé druhy slov, i když se mohou objevovat v převážně informativním textu, se obracejí na různé stránky našeho duševního prožívání. Označením pro věci nebo bytosti čili označením pro představy a pojmy jsou v zásadě podstatná jména. Vyslovíme-li podstatné jméno, tlumočíme jím pokaždé určitou představu, obyčejně také nic víc. U jiných druhů slov je tomu jinak.

V metodicko-didaktických přednáškách poukazuje R. Steiner na různý účinek podstatných jmen, přídavných jmen a sloves na člověka (GA 294, 25. 8. 1919). Je to nenápadný, velmi prostý poukaz, a přece jeho domyšlení odkrývá nečekaně nové možnosti a také nové zásady pro školní práci:

„V mluvnici se například učíme o podstatných jménech. Podstatná jména označují předměty..., které jsou v jistém smyslu prostorově uzavřené... Tím, že se učíme označovat věci podstatnými jmény, oddělujeme se od vnějšího světa. Nazveme-li něco „stůl“ nebo „židle“, oddělujeme se od tohoto stolu nebo od této židle; sami jsme *tady*, stůl nebo židle je *tam*. - Něco úplně jiného je, když označujeme věci přídavnými jmény. Řeknu-li: „Židle je modrá“, vyjadřuji tím něco, co mě s židlí spojuje... Když označím nějaký předmět podstatným jménem, oddělují se od něho; vyslovím-li jeho vlastnost, zase se s ním sblížíji... -

Vyslovím-li sloveso: „Ten muž píše“, pak se nejenom spojuji s bytostí, o níž jsem to sloveso vyslovil, nýbrž prožívám s ním tu činnost, kterou on dělá svým fyzickým tělem. Dělán to s ním, mé já to dělá s ním... Naše naslouchání, zejména u sloves, je ve skutečnosti pokaždé spoluúčastí v činnosti, o níž se mluví. Účastní se jí v té chvíli nejduchovější část člověka, jenomže současně potlačí viditelnou činnost.“

Můžeme k tomu dodat, že u mluvicího ani není vždycky ta viditelná činnost, o níž mluví, úplně potlačena. Někteří lidé samočinně dokreslují slovesa při svém vyprávění gesty:

„Dupl jsem si na něj“ - a přitom dupnou.

„Rozhodil bezmocně rukama“ - a sami bezmocně rozpřáhnou ruce.

„Auto přefičelo kolem nás“ - a ruka pohybem naznačí rychlost auta.

Jinak než u sloves je tomu u podstatných jmen. Ta nevyvolávají představy, s nimiž bychom se ztotožňovali svým já, nýbrž které pociťujeme jako něco odděleného od nás. Řekneme „skála“, a vidíme ji před sebou; nemá s námi nic společného. Nepodněcuje nás k žádnému gestu.

A zase jinak se to má s přídavnými jmény: „černá skála“. „Černá“ není jenom konstatování něčeho objektivního, je to i vnitřní zážitek. „Černý“, to není žádný předmět, není to nic, co by mohlo samo existovat v prostoru, blíž nebo dál, není to nic hmotně ohraničeného, ale něco, co nám umožňuje mít vnitřní vztah ke skále.

Podstatné jméno tedy označuje objektivní skutečnost, patří do oblasti myšlení, k hlavě. Sloveso označuje činnost, pohyb, něco, co probíhá v čase; apeluje na vůli v nás, je spřízněno s končetinami.

Přídavné jméno nás vnitřně sblíží s věcmi, má více nebo méně blízko k citu, k srdci (ne vždycky - například „vysokoškolské“ studium; o těchto výjimkách budeme ještě mluvit). Sledujme naprosto odlišný ráz těchto tří druhů slov v těchto Seifertových verších:

Až, chlapečku, *zavřeš víčka, vyskočíš si na koníčka*. A koníček *spí*. - Slovesa: Vtahují nás do živého děje, a to i třeba zklidněním ve slově „spí“.-

Pojedeš s ním k *černé skále* po *silnici* u *maštale*. - Podstatná jména: Vracejí nás na stanovisko pouhého pozorovatele.

Černá skála spí.

Přídavné jméno „černá“ probouzí citovou rezonanci.

Tri druhy slov - a je v nich skryto tajemství celé lidské bytosti!
Od doby Komenského máme sklon považovat podstatná jména za to nej důležitější v řeči. Ale tím nejdůležitějším jsou jenom pro chladně věcné, neúčastné uvažování. Latinské slovo *verbum* znamenalo současně *slovo* i *sloveso*. Sloveso bylo tedy v té době pociťováno jako nej význačnější představitel mluvy. (A jestliže podle evangelisty Jana „na počátku bylo Slovo“, neměli bychom asi mít představu podstatného jména, spíše slovesa, jež je tady výrazem tvořivé působnosti Boží.)

Řekli jsme, že podstatná jména apelují na myšlení, přídavná na cit, slovesa na vůli. Ano, v zásadě je tomu tak. Ale právě proto, že jazyk je živý organismus, neplatí ani toto rozdělení absolutně. Podstatná jména sice oslovují myšlení, ale slovo *pohyb* oslovuje současně i vůli, slovo *láska* oslovuje i cit, přídavné jméno *prudký* oslovuje i vůli, přídavné jméno *filosofický* oslovuje i myšlení, sloveso *vyčíslit* má vztah k myšlení, sloveso *zamilovat se* k citu. Přesto platí ono základní rozdělení.

Ale nejen podstatná jména, přídavná jména nebo slovesa mají výrazný vztah k některé ze tří základních duševních sil. Jazyk zrcadlí ve všech svých složkách trojčlennost lidské bytosti.